

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СУДОУСТРІЙ УКРАЇНИ

CURRENT PROBLEMS OF THE TERMINOLOGY OF THE LEGISLATION ON THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

Мельник І.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри юстиції

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню проблемного питання термінології законодавства про судоустрій.

Проведено правовий аналіз термінології, яку використовує Конституція України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів України». Сформульовано висновок, що у Конституції визначено зміст лише одного терміну – «Верховний Суд». Зміст усіх інших термінів, пов'язаних із судоустроєм, не визначається.

При аналізі зазначеного Закону зроблено висновок, що законодавець не визначає чіткої різниці між двома термінами – «судоустрій» і «система судоустрою». Вони вживаються як синоніми. Пропонується відмовитися від словосполучення «система судоустрою» як невдалого і використовувати у законодавстві лише терміни «судоустрій» і «система судів». При цьому, «судоустрій» є значно ширшим терміном, що включатиме в себе й термін «система судів».

Проведено порівняльний аналіз термінології Конституції та Закону. Зауважено, що відповідно до Конституції базовими принципами побудови системи судів в Україні є принципи територіальності та спеціалізації. Закон містить ще один базовий принцип – інстанційності. Запропоновано формулювати систему судів України в законодавстві шляхом відтворення у їх найменуваннях усіх цих трьох базових засад.

Охарактеризовано окремо кожну з наведених засад на предмет побудови системи судів України з філологічно правильними їх найменуваннями. При аналізі цих засад звернуто увагу на окремі проблеми, пов'язані з філологією – необхідність приведення системи судів України до нового територіального устрою України, нелогічність побудови структури Верховного Суду, відсутність у найменуванні Верховного Суду найменування держави України, дискусійні аспекти використання терміну «загальні суди».

За наслідками дослідження запропоновано внести зміни до Конституції і Закону та запропоновано власне бачення філологічно і юридично коректного формулювання системи судів в законодавстві України. Загальним висновком статті є те, що термінологія законодавства про судоустрій повинна бути чіткою, зрозумілою та однозначною. Вона повинна логічно та філологічно коректно визначати основні законодавчі категорії, пов'язані із судоустроєм.

Ключові слова: судоустрій, суд, система судів, система судоустрою, місцевий суд, апеляційний суд, термін, принцип територіальності, принцип спеціалізації, інстанційність.

The article is devoted to the study of the problematic issue of terminology in the legislation on the judiciary.

The author conducts a legal analysis of the terminology used by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges of Ukraine". The author concludes that the Constitution defines the meaning of only one term – "Supreme Court". The content of all other terms related to the judiciary is not defined.

When analyzing the said Law, the author concludes that the legislator does not define a clear distinction between the two terms "judicial system" and "system of the judiciary". They are used as synonyms. It is proposed to abandon the phrase "system of the judiciary" as unsuccessful and to use in the legislation only the terms "judicial system" and "system of courts". At the same time, "judicial system" is a much broader term that will include the term "system of courts".

The author makes a comparative analysis of the terminology of the Constitution and the Law. It is noted that according to the Constitution, the basic principles of the court system in Ukraine are the principles of territoriality and specialization. The Law contains another basic principle – principle of instance. It is proposed to formulate the system of courts of Ukraine by reflecting all these three basic principles in their names.

The author characterizes each of these principles separately with a view to building the system of courts of Ukraine with their philologically correct names. When analyzing these principles, the author draws attention to certain problems related to philology – the need to bring the system of courts of Ukraine to the new territorial structure of Ukraine, illogical structure of the Supreme Court, absence of the name of the State of Ukraine in the name of the Supreme Court, and controversial aspects of the use of the term "general courts".

Based on the results of the study, the author proposes to amend the Constitution and the Law and offers his own vision of a philologically correct system of courts. The general conclusion of the article is that the terminology of the legislation on the judiciary should be clear, understandable and unambiguous. It should logically and philologically correctly define the main legislative categories related to the judicial system.

Key words: judicial system, court, system of courts, system of the judiciary, local court, court of appeal, term, principle of territoriality, principle of specialization, instance.

Як цілком обґрунтовано зазначається у науці, справжні судові реформи вимагають їх концептуального осмислення та наукового доктринального обґрунтування, з тим щоб судоустрій був чітко визначений в Конституції України. Термінологічна основа є базою будь-якого законодавства, тому термінологічне приведення у відповідність, особливо у такій важливій категорії, якою є судоустрій, є дуже актуальним [1, с. 45].

На сьогодні базовими нормативними актами, які регулюють питання судоустрою України, є Конституція України (далі за текстом – Конституція) [2] та Закон України «Про судоустрій і статус суддів України» (далі за текстом – Закон) [3].

Основні положення Конституції, які регулюють судоустрій України, закріплені в статті 125, а саме: судоустрій в Україні визначається законом; основні принципи, на

яких базується судоустрій в Україні – територіальність та спеціалізація; найвищим судом в системі судоустрою є Верховний Суд; законом може бути передбачено утворення вищих спеціалізованих судів; в Україні діють адміністративні суди; не допускається створення надзвичайних і особливих судів.

З аналізу положень Конституції вбачається, що у ній визначено зміст лише одного терміну – «Верховний Суд», але і його не можна визнати вдалим. Згідно з Конституцією Верховний Суд – це найвищий суд в системі судоустрою. Зміст усіх інших термінів не визначається. Не зрозуміло, наприклад, чи є різниця між термінами «судоустрій» і «система судоустрою», оскільки останній виглядає філологічно невдалим. Так, етимологічно «судоустрій» складається в двох слів: «суд» та «устрій». При цьому, «суд» – це державний орган, який розглядає ...

справи, а «устрій» – система організації чого-небудь, лад [4, с. 502, 821]. З наведеного, таким чином, вбачається, що термін «система судоустрою» етимологічно означає «систему системи», а це очевидно не є вдалим. З аналізу наукових джерел вбачається також, що єдиної думки щодо змісту терміну «судоустрій» немає й серед науковців [5; 6; 7; 8].

В Законі, який прийнятий на підставі Конституції, розділ другий має назву «Судоустрій», а стаття 17 цього розділу має вже назву «Система судоустрою». З аналізу структури і змісту цього розділу можна зробити висновок, що законодавець не розмежує ці два терміни. Як наслідок, у науці зроблено висновок, що виходячи зі змісту конституційних і законодавчих норм, обидва цих терміни вживаються як синоніми [9, с. 42]. Однак, чи обґрунтованим є те, що законодавство, формулюючи положення про таку важливу сферу правовідносин, якою є судоустрій, оперує різними синонімічними поняттями? На наш погляд, ні.

Етимологічно найпростішим способом вирішенням цієї проблеми є відмова від словосполучення «система судоустрою» і використання у законодавстві лише термінів «судоустрій» і «система судів». При цьому, «судоустрій» значно ширше поняття, що включає в себе й поняття «система судів».

Однак, на сьогодні можна констатувати, що дискусії науковців з цих питань ще тривають. Дискусії ведуться не лише щодо цих понять, які містяться у законодавстві, а вони є значно ширшими. Так, наприклад, зовсім нещодавно була ще досить поширеною дискусія про поняття та сутність такого терміну як «судівництво», який досить часто розглядався як комплексне поняття, яке охоплювало собою й поняття «судоустрій» [9, с. 42–43].

В частині 3 статті 17 Закону зазначено, що систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Судоустрій будується на принципах територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд (частини 1, 2 статті 17 Закону).

Отже, з наведених положень статті 17 Закону вбачається, що в ній використані такі терміни, що містяться в Конституції: територіальність; спеціалізація; система судоустрою; Верховний Суд; вищі спеціалізовані суди. Однак, вона містить і терміни, які відсутні в тексті Конституції: місцеві суди, апеляційні суди, інстанційність. Слово «апеляція» в Конституції вживається в тексті два рази. Один раз у статті 129 і один раз у підпункті 11 пункту 16¹ Перехідних положень Конституції. Зауважимо, що в статті 129 Конституції сформульовані основні засади судочинства, серед яких є засада забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Таким чином, очевидно, що зміст терміну «апеляційний» в Конституції не розкривається, але зміст наведеної в статті 129 Конституції засади у сукупності зі змістом частини 1 статті 14 Закону дає розуміння того, що апеляційні суди – це суди, які переглядають справи, що вже раніше розглядалися «іншими» судами.

Базовими принципами побудови системи судів в Україні відповідно до Конституції є принципи територіальності та спеціалізації. Закон же розширює ці базові принципи до принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності. Поміж тим, в Конституції про принцип інстанційності нічого не зазначено, але цей принцип як ідея опосередковано закладений у положенні про Верховний Суд як найвищий суд в системі судоустрою (стаття 126) і положенні про засаду забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (стаття 129).

Вважаємо, що формулюючи систему судів України Закон та інше законодавство про судоустрій у найменуванні судів повинні відтворювати реалізацію усіх цих трьох базових засад.

З аналізу частини 3 статті 17 Закону можна зробити висновок, що апеляційні суди, вказані у пункті 2 цієї частини, переглядають справи, які розглядали місцеві суди, що вказані у пункті 1. Цілком логічно виникає питання про те, чому зазначені у пункті 1 суди мають назву місцеві і що означає така побудова судів у частині 3 статті 17 Закону?

Якщо знову ж таки звернутись до етимології, то термін «місцевий» означає: 1) той, що діє або має значення тільки в межах певної території, місцевості; не загальнодержавний, 2) той, що поширює свою дію тільки на частину цілого [10, с. 752].

Якщо аналізувати систему судів через призму принципів територіальності та інстанційності, то місцевими є як суди першої інстанції, так і суди апеляційної інстанції. Це пояснюється тим, що юрисдикція судів цих двох ланок поширюється лише на частину території України (округ), а тому вони є окружними. Розміри округів є різними як в межах судів однієї ланки, так і між судами першої та другої ланки, однак будь-який округ – це лише частина території України, тому апеляційні суди теж, виходячи з такого контексту, є місцевими судами. У зв'язку з цим варто зробити висновок, що термін «місцеві суди» є невдалим, оскільки він не характеризує суди ані через призму принципу територіальності, ані через призму інстанційності, ані через призму спеціалізації. Вперше цей термін з'явився у тексті Конституції в 1996 році і відповідно перейшов до текстів усіх наступних законів про судоустрій [11; 12; 13; 3]. Не дивлячись на те, що словосполучення «місцеві суди» з тексту Конституції у 2016 році вже зникло, в Законі воно все ж залишилось.

Також, аналізуючи систему судів, яка визначена частиною 3 статті 17 Закону, можна зробити висновок, що незрозумілим є те, які системотворчі ознаки закладені в основу цієї системи. Адже перший елемент системи характеризується через ознаку територіальності, другий елемент системи – через ознаку інстанційності, а третій елемент системи не характеризується через жодну з цих ознак, а лише містить назву суду без його характеристики. До того ж, в системі ніяк не відображено ознаку спеціалізації, а вищі спеціалізовані суди взагалі виведені за межі системи як окремий елемент.

Спробуємо охарактеризувати систему судів України окремо за кожною з визначених ознак – територіальності, інстанційності та спеціалізації.

Якщо характеризувати систему судів України *за ознакою територіальності*, то необхідно розділити усі суди на групи за розміром округу на який поширюється територіальна юрисдикція суду. З аналізу положень законодавства, можна виділити 4 групи судів: 1) окружні суди, територіальна юрисдикція яких визначена межами таких адміністративно-територіальних одиниць, як місто, район міста, район або їх сукупністю у різних комбінаціях; 2) окружні суди, територіальна юрисдикція яких визначена межами таких адміністративно-територіальних одиниць, як область, автономна республіка, місто зі спеціальним статусом; 3) окружні суди, територіальна юрисдикція яких визначена межами таких адміністративно-територіальних одиниць, як сукупність областей у різних комбінаціях; 4) суди, територіальна юрисдикція яких визначена територією України в цілому [14; 15; 16].

Аналізуючи сучасний стан реалізації принципу територіальності побудови системи судів України варто звернути увагу, що вона вимагає приведення системи судів України до нового територіального устрою України, який був втілений адміністративно-територіальною реформою 2020 року.

Якщо характеризувати систему судів України *за ознакою інстанційності*, то необхідно розділити усі суди за

повноваженнями щодо розгляду справ по суті, перегляду рішень судів, які не набрали законної сили, та перегляду рішень судів, що набрали законної сили. Тут можна виділити три групи судів: 1) суди першої інстанції (розглядають справу по суті); 2) суди другої апеляційної інстанції (переглядають рішення судів, які не набрали законної сили); 3) суди третьої касаційної інстанції (переглядають рішення судів, які набрали законної сили).

В аспекті особливостей принципу інстанційності варто звернути увагу на нелогічність побудови структури Верховного Суду.

Так, наприклад, М. В. Руденко зазначає, що можна стверджувати про суперечливість у термінології щодо Верховного Суду. Здається, що законодавець застосував новий метод формування цього судового органу – метод «матрьошки»: суд у суді, що позбавляє його статусу єдиного найвищого суду в системі судів України. Загально-відомо, що термін «найвищий» означає «вищий за всіх», «за всі інші суди», «вершина судової ієрархії». Отже, Верховний Суд – це найвищий судовий орган, якому надано повноваження здійснювати, насамперед, касаційне правосуддя. За цією логікою та з урахуванням принципу інстанційності (один суд – одна інстанція) в рамках Верховного Суду не може бути інших судів (підсудів). Проте, в організаційному відношенні на найвищому судовому рівні маємо 5 судів – Верховний Суд та Касаційний адміністративний, господарський, кримінальний, цивільний суди, тобто, законодавчу тавтологію «Верховний Суд/Касаційний суд» [1, с. 42].

Загалом оцінюючи це твердження, навряд чи можна погодитися з твердженням М. В. Руденка про існування в організаційному відношенні на найвищому судовому рівні п'яти наведених судів. Найвищий суд в Україні є лише один – це Верховний Суд. Однак, безумовно, варто погодитися з тим, що термінологічно організаційна структура Верховного Суду є вкрай невдалою, а відповідні касаційні суди є радше його палатами (колегіями тощо).

Ще однією термінологічною проблемою стосовно Верховного Суду є відсутність у його назві найменування держави – України. Таке становище є наслідком проведеної реформи у 2016 році, внаслідок якої найвищим судом в системі судів замість Верховного Суду України став Верховний Суд. Ці філологічні зміни найменування найвищого суду варто визнати неприйнятними, штучними, адже вони ґрунтувались на політичній доцільності, а не на якійсь теоретичній основі. Тому не дивно, наприклад, що такі зміни були у правовій науці названі як «філологічні викрутаси» [17].

Характеризуючи систему судів України *за ознакою спеціалізації*, необхідно розділити усі суди за повноваженнями щодо предметної юрисдикції. Загалом тут можна виділити чотири групи: 1) загальні суди; 2) господарські суди; 3) адміністративні суди; 4) вищі спеціалізовані суди.

Чи не найбільшу дискусію у науці у відповідному аспекті викликає використання терміну «загальні суди». Вказується на те, що така назва є не досить вдалою.

Зокрема, пропонується відмовитися від назви «загальний суд», адже зауважується, що він розглядає не загальні судові справи, а конкретні – цивільні, кримінальні, а також справи про адміністративні правопорушення, тобто має предмет свого відання. Відтак, пропонується також і відповідна назва цього суду – «суд з розгляду цивільних і кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення» [1, с. 42]. Аналізуючи таку пропозицію вкажемо на те, що при використанні такої назви одразу ж помітна надзвичайно велика та незручна назва суду. Через це у науці й висловлені думки про те, що словосполучення «загальний суд» є умовним – зазначений термін використовується виключно для того, щоб зобразити назви цих судів якомога коротшими [18, с. 106]. Також можна пояснити і визнати доречним термін загальні суди у такому контексті: загальних судах розглядають загалом усі справи, які не підвідомчі судам спеціалізованим.

Аналіз усіх цих трьох системотворчих ознак побудови судів України (з урахуванням усіх висловлених філологічних зауважень) та об'єднання їх в єдину систему судів (єдиний судоустрій) дає можливість отримати такі три групи судів:

1. Суди першої інстанції – загальні окружні (місто, район в місті, район або їх сукупність у різних комбінаціях), господарські окружні і адміністративні окружні (область, автономна республіка, місто зі спеціальним статусом), вищі спеціалізовані суди (територіальна юрисдикція – вся територія України).

2. Суди другої інстанції – загальні апеляційні окружні (територіальна юрисдикція в межах області, автономної республіки, міста зі спеціальним статусом), господарські апеляційні окружні та адміністративні апеляційні окружні (територіальна юрисдикція в межах сукупності областей в різних комбінаціях), вищі спеціалізовані суди (територіальна юрисдикція – вся територія України).

3. Суд третьої інстанції – Верховний Суд України, у складі якого діють Касаційна цивільна палата, Касаційна кримінальна палата, Касаційна господарська палата, Касаційна адміністративна палата, Велика Палата Верховного Суду України (територіальна юрисдикція – вся територія України).

У підсумку, вважаємо, що доцільно було б у Законі передбачити, що систему судів України (судоустрій), виходячи з ознак територіальності, спеціалізації та інстанційності (з деталізацією територіальної юрисдикції в наступних статтях Закону), складають: 1) суди першої інстанції – окружні (загальні, господарські, адміністративні) та вищі спеціалізовані суди; 2) суди другої інстанції – окружні апеляційні (загальні, господарські, адміністративні) та вищі спеціалізовані суди; 3) суд третьої інстанції – Верховний Суд України (касаційний). Загалом же варто зробити висновок, що термінологія законодавства про судоустрій повинна бути чіткою, зрозумілою та однозначною. Вона повинна логічно та філологічно коректно визначати основні законодавчі категорії, пов'язані із судоустроєм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Руденко М.В. Щодо термінологічної проблематики (суперечностей) побудови чинного судоустрою України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 2 (38). С. 40–46.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 54к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
4. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9 : С / ред. тому: І. С. Назарова [та ін.]. 1978. 916 с.
5. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. К.: Атіка. 2004. 288 с.
6. Туркіна І.Є. Типологія правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2012. Вип. 10. С. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpd_2012_10_6.
7. Безпалова О.І. Роль судової системи України в інституційному забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3 (9). С. 5–14. URL: <http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/316-rolsudovoyi>
8. Хотинська-Нор О.З. До питання тлумачення поняття «судова система». *Судова апеляція*. 2014. № 3. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2014_3_2

9. Череватий М.Ю. Місце поняття «судівництво» у категорійно-поняттєвому апараті загальнотеоретичної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 39–45.
10. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 4 : І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.
11. Про судоустрій: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 05.06.1981 року № 2022-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10>
12. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 року № 3018-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 року № 2453-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
14. Указ Президента України «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів» № 412 від 12.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/412/2017>
15. Указ Президента України «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів» № 413 від 12.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413/2017>
16. Указ Президента України «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів» № 449 від 29.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449/2017>.
17. Хотинська-Нор О.З. Філологічні «викрутаси» як інструмент реформування судової системи України. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 20 квітня 2017 р.) / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. Т. 1. Х. : Право, 2017. 258 с. С. 154–157.
18. Долежан В.В. Судова реформа і раціоналізація судової системи України. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; відпов. за вип. В.М. Дрьомін; МОНмолодьспорт України, ОНЮА. О., 2011. Т. 10. С. 101–112.